

HANEFİ MEZHEBİ FETVA USÛLÜ KONULARININ TARİHSEL GELİŞİMİ*

Oğuzkağan Demir **

Öz

Resmü'l-müftî literatüründe ele alınan Hanefî fetva usulü muhtevası iki kategoride incelenir. Birincisi âdâbü'l-fetva ismini verebileceğimiz müftünün fetva verirken, müsteftînin fetva sorarken riayet etmeleri beklenen fiillerdir. İkincisi mezhep içerisinde kalınarak fikhî üretim yapabilmek için oluşturulan bir metodolojidir/usuldür. Resmü'l-müftî ilkeleri mezhep teşekkülü sonrasında oluşmaya başlar. Ancak bu ilkeler Hanefî muhitlerinde müstakil bir literatürde ele alınmaz. Bu ilkeler, fetâvâ literatürünün mukaddimleri veya eserin sonunda mesâil-ü şettâ bölümleri, fûru' fikh kitaplarının mukaddimleri veya edebü'l-kâdî bölümleri, usulü fikh eserlerinin icthad bölümleri ve spesifik bir konu hakkında yazılan müstakil risaleler başta olmak üzere fikh literatüründe kimi zaman yarım sayfa kimi zaman birkaç sayfa çoğu zaman ise satır arası bilgiler olmak üzere işlenir. X./XVI. yüzyıl ve sonrasında ise Hanefî muhitlerinde bu ilkeler bir araya getirilerek müstakil risalelerde ele alınmaya başlar. Bu çalışmada bu ilkeler hususunda çokça atf alan eserler takip edilerek bu ilkelerin gelişimi ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Resmü'l-müftî, Fetva usulü, Tercih, Taklid, Müftü.

HISTORICAL DEVELOPMENT OF THE ISSUES OF USÛL AL-FATWA OF HANAFI MADDHAB

Abstract

The fatwa methodology of the Ḥanafî madhhab is examined in two categories in the rasm al-muftî literature. The first one is the principles of adab al-fatwâ that the muftî and mustaftî will follow. The second is a methodology created to benefit from the accumulation of Ḥanafî madhhab. The principles of rasm al-muftî began to emerge after the IIth/VIIIth century. However, these principles are not discussed in a separate literature in Ḥanafî madhhab. These principles are discussed in the introductions or the masâil shattâ (various issues) of the fatâwâ literature, the adâb al-qādî sections of the furû' fiqh books, the ijthad sections of the usul al-fiqh works, and in independent treatises (rasâil) written on a specific subject. In the X/XVIth century and later in regions of Ḥanafî these principles began to be discussed in independent treatises (rasâil). In this study, the development of these principles will be revealed by following the widely cited works.

Keywords: Rasm al-muftî, Methodology of the fatwâ, Tarjih, Taqlid, Muftî.

* Bu makale, “*Hanefî Resmü'l-müftî Literatüründe Fetva Verme Yöntemleri (Tahrîc-Tercih-Taklit)*” isimli doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

** Dr. Arş. Gör., Balıkesir Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı.

e-mail: oguzkagan57@outlook.com, **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0003-3741-3119>

Atf/Citation: Demir, Oğuzkağan. “Hanefî Mezhebi Fetva Usulü Konularının Tarihsel Gelişimi”. *BAiD* 19 (Haziran 2024), 9-27.

GİRİŞ

Şerî hükmü müsteftîye ihbar etmek anlamına gelen fetva, İslam tarihi boyunca İslam toplumlarında var olmuştur. Fetva icihadî bir eylemin neticesinde elde edilen hükmün ihbarı olabileceği gibi, mezhep birikimi arasında yer alan bir kavlin müsteftîye bildirilmesi şeklinde de gerçekleşebilir. Fetvanın konusu olan hükmü elde etme açısından üç tür iftâ faaliyetinden söz edilebilir. Bunların birincisi Kur'an, sünnet, icma ve diğer şerî delillerden hüküm istinbat edilerek verilen fetvadır. İkincisi mezhep birikimi değerlendirilerek tahrîc, tercih ve temyîz faaliyetlerinin sonucunda hükme ulaşarak verilen fetvadır. Üçüncü olarak taklid ederek yani râcih kavlin tahkiyesiyle verilen fetvadır. Resmü'l-müftî literatüründe tahrîc tercih, temyiz ve taklid ile fetva konuları işlenir. Burada da Hanefi mezhebi resmü'l-müftî literatürü kronolojik olarak takip edilerek bu literatürde ele alınan tahrîc, tercih, temyîz ve taklid yoluyla fetva verme esaslarının tarihi gelişimi ortaya konulmaya çalışılacaktır. Şerî deliller ile fetva bu makalenin konusu değildir.

Hanefi mezhebinde beş müstakil risale resmü'l-müftî literatürü olarak takdim edilir. Bunlar Bedreddin eş-Şühâvî'nin (ö. 984/1576) *et-Tırâzü'l-müzheb fî tercihi's-sahîh mine'l-mezheb*, Destinâî'nin *Risâle fî âdâbi'l-müftîn*, Pîrîzâde İbrahim'in (ö. 1099/1688) *Risâle fî mezhebi'l-İmâmî'l-A'zam Ebî Hanîfe*, Mehmet Fikhî Efendi'nin (ö. 1142/1730) *Risâle fî âdâbi'l-müftî*, İbn Âbidîn'in (ö. 1252/1836) *Şerhu Ukûdi resmî'l-müftî* isimli eserleridir. Bununla birlikte Fetvâ literatürünün mukaddimelerinde veya eserin sonunda mesâil-ü şettâ bölümünde,¹ edebü'l-kâdî literatüründe,² fûru' fıkıh kitaplarının mukaddimelerinde³ veya edebü'l-kâdî bölümlerinde,⁴ usulü fıkıh eserlerinin

¹ Örnek olarak bk. İmâmü'l-Hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm Ebü'l-Leys Semerkandî, *en-Nevâzil* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2021); Ebu Bekr Muhammed b. İbrâhîm b. Enûş el-Buhârî el-Hanefî Hasîrî, *el-Hâvî fî'l-fetâvâ* (Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonu, 549); Ebu Muhammed (Ebü'l-Hasen) Alî b. Osmân b. Muhammed b. Süleymân et-Teymî eş-Şehîdî el-Fergânî Sirâceddin el-Üşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, thk. Muhammed Osman el-Bestevî (Lenasia: Darü'l-Ulûm Zekeriyâ, 2011); Ebu Nasr (Ebü'l-Kâsım) Zeynüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Buhârî Attâbî, *Câmi'ü'l-fikh* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Atıf Efendi, 1138); Ebü'l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr b. Mahmûd el-Özkendî el-Fergânî Kâdîhân, *Fetâvâ Kâdîhân (el-Fetâva'l-Hâniyye)* (Beirut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009); Ferîdüddîn el-Enderpetî Âlim b. Alâ, *el-Fetâva't-Tatarhâniyye* (Mektebetü Hanefiyye, 2010); Hayreddîn b. Ahmed b. Alî el-Eyyûbî el-Uleymî el-Fârûkî Remlî, *el-Fetâva'l-Hayriyye* (Kahire: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1882).

² Örnek olarak bk. Ebu Hafs Hüsâmüddîn Ömer b. Abdilazîz b. Ömer b. Mâze el-Buhârî Sadrüşşehîd, *Şerhu Edebi'l-kâdî*, thk. Muhyî Hilâl es-Serhân (Bağdat: Vizâretü'l-Evkaf, 1977).

³ Örnek olarak bk. Yusuf b. Ömer Kâdûrî, *Câmi'ü'l-muzmerât ve'l-müşkilât* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu, 1620); Ebü'l-Adl Zeynüddîn (Şerefüddîn) Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh es-Sûdûnî el-Cemâli el-Mısırî İbn Kutluboğa, *et-Tashîh ve't-tercih alâ Muhtasari'l-Kudûrî* (Beirut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2014); Kâdî Cüken,

ictihad bölümlerinde,⁵ spesifik bir konu hakkında yazılan müstakil risalelerde⁶ resmü'l-müftî kaidelerinin bir kısmı hakkında malumat verilir. Aşağıda resmü'l-müftî kaideleri konusunda çokça atıf alan eserler kronolojik olarak takip edilerek resmü'l-müftî muhtevasının gelişimi aktarılmaya çalışılacaktır.

1. Adâbü'l-fetva Konularının İşlendiği Dönem (IV/X.-VI/XII. Asırlar)

Hicri dördüncü miladi onuncu asırda fetvâ eserlerinde bir bölüm olarak fetvâ usûlü ilkeleri yer almaya başlar. Ebü'l-Leys es-Semerkindî'nin (ö. 373/983) *en-Nevâzil* isimli eserinden Sirâceddin Ali b. Osman el-Ûşî'nin (ö. 575/1179) *el-Fetâva's-Sirâciyye*'ye kadar ağırlıklı olarak âdâbü'l-müftî konuları bu eserlerde yer alır. Bu dönemde fetva usûlü muhtevasına yer veren ve diğerlerine nispeten daha fazla atıf alan üç eser olduğunu söyleyebiliriz. Bu eserler Ebü'l-Leys es-Semerkindî'nin (ö. 373/983) *en-Nevâzil*, Hasîrî'nin (ö. 500/1107) *el-Hâvî fi'l-fetâvâ* ve Ûşî'nin (ö. 575/1179) *el-Fetâva's-Sirâciyye* isimli eserleridir.

Ebü'l-Leys es-Semerkindî'nin (ö. 373/983) *en-Nevâzil*⁷ adlı eseri Hanefi mezhebinde resmü'l-müftî kaideleri hakkında bilgi veren ilk eserdir. Müellif eserinde bâb başlıkları altında konulara yer verir. Kitabın sondan beşinci sırasında yer alan bâbü'l-fetvâ'da fetva usûlü konularını ele alır. Müellif fetva usûlü konularını işlediği bölümde herhangi bir eseri kaynak olarak zikretmez. Konular hakkında salt olarak kendi görüşünü de bildirmez. Muhakkak her bir konu için bir fakihin kavlini aktarır. Bu fakihler Ebu Hanife (ö. 150/767), Ebu Yusuf (ö. 182/798), Muhammed b. Hasan (ö. 189/805), Hasan b. Ziyâd (ö. 204/819), Ebu Cafer el-Hindüvânî (ö. 362/973) Şeddâd b. Hakîm (ö. 220/835)

Hizânetü'r-rivâyât (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu, 1520); Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Leknevî, *'Umdetü'r-riâye fi halli Şerhi'l-Vikâye*, nşr. Salâh Muhammed Ebü'l-Hâc (Beirut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2009); Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Leknevî, *en-Nâfi'u'l-Kebîr Limen Yutâli'u'l-Câmi'a's-Sagîr* (Beirut: Âlemü'l-Kütüb, 1986).

⁴ Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Mergînânî Burhâneddîn el-Buhârî, *el-Muhîttü'l-Burhânî*, thk. Abdülkerim Sâmi (Beirut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2004); Kemâleddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr* (Darü'l-fikr, ts.); Ebü'r-Recâ Necmüddîn Muhtâr b. Mahmûd b. Muhammed el-Gazmîni Zâhidî, *Kunyetü'l-Münye li-tetmîmi'l-gunye* (Kalkûta, 1830).

⁵ Ebu Saîd Mehmed b. Mustafa Hâdimî, *Mecâmi'u'l-hakâ'ik ve'l-kavâ'id ve cevâmi'u'r-revâ'ik ve'l-fevâ'id fi usûli'l-fikh ve'l-kavâidi'l-fikhiyye*, thk. Hâlid Azîzî (Dımaşk: Müessesetü'r-Risale, 2016).

⁶ Şemseddin Ahmed İbn Kemal Paşa, "Risâle fi Duhûli veledi'l-bint fi'l-mevkûfi ale'l-evlâd", *Mecmû' resâili'l-allâme İbn Kemâl Paşa*, thk. Hamza el-Bekrî vd. (İstanbul: Darü'l-Lübâb, 2018); Ebü'l-Hasen Şihâbüddîn Hârûn b. Bahâiddîn b. Sübhân el-Kazanî Mercânî, *Nâzûretü'l-hak fi farziyyeti'l-îşâ ve in lem yeğibi'ş-şafak*, thk. Orhan b. İdris Ençakar, Abdülkadir b. Selçuk Yılmaz (İstanbul/Amman: Dârü'l-Hikme /Dârü'l-Feth, 2012).

⁷ Eser, Muhammed Hafız Karamustafaoğlu ve Abdullah Demirci tarafında Doktora tez çalışması olarak tahkik edilmiştir. 2004 tarihinde Fetâva'n-nevâzil ismiyle Dâru kütübü'l-İlmiyye tarafından basılan eser ise Semerkandî'ye ait değildir.

Muhammed b. Seleme (ö. 278/891), Ebu Nasr (ö. 305/917) ve Ebu Bekr el-İskâfî (ö. 336/947). Bu fakihler içerisinde özellikle Ebu Bekr el-İskâfî'nin kavillerini o kadar çok aktarır ki, adeta Hanefi mezhebi fetva usulüne dair bilgilerin Ebu Bekr el-İskâfî'ye dayandığı izlenimi verir. Semerkandî konuları kendi içinde bölümlendirme yapmadan girift olarak işler.

Semerkandî eserinde ekseriyetle âdâbü'l-fetva konularına yer verir. Örneğin müftüde aranan nitelikler hakkında Ebu Yusuf ve Şeybânî'nin kavlini, müftünün fetva verebilmesi için öğrencilik yapmasının elzem olduğunu, yaşadığı bölge örfünü bir hoca vasıtasıyla öğrenebileceğini, müsteftînin farklı fetva veren müftülerden hangisine tabi olacağı vb. âdâbü'l-fetva konularını işler.⁸

Âdâbü'l-fetva konularının yanı sıra mezhep içi tercih konusunda mezhep imamlarının ihtilafında esas alınacak kavil ile nevâdir mesâilini içeren eserlerden fetva verme konusunda bilgi verir.⁹ Mezhep imamlarının ihtilafında ehil olan müftünün tercihte bulunabileceğini eğer ehil değilse Ebu Hanife'nin kavlini esas almasının daha doğru olduğunu ifade eder.¹⁰ Nevâdir konusunda İbrahim b. Rüstem'in (ö. 211/827) kitabı (*en-Nevâdir*), Hassâf'ın (ö. 261/875) *Edebü'l-kâdî*, Hasan b. Ziyâd'ın (ö. 204/819) *el-Mücerred* ve Hişâm b. Ubeydullah er-Râzî'nin (ö.221/836) *en-Nevâdiri* ile fetva verilip verilemeyeceği sorulur. Burada Hassâf'ın *Edebü'l-kâdî* isimli eseri dışındaki diğer üç eser nevâdir mesâilini içerir.¹¹ Semerkandî bu soruya verdiği cevapta şöyle der:

*Ashabımızdan nakledilen sahih kaviller değerlidir. Ancak kişinin anlamadığı konularda fetva vererek insanların günahını yüklenmesi doğru değildir. Ashabımızdan nakledildiği hususunda şüphe olmayan, meşhur rivayetlere itimat ederek yeni meselelerde fetva verilmesinin ise caiz olduğunu ümit ediyorum.*¹²

Cevapta görüldüğü gibi Semerkandî bu eserlerde zikredilen mesâilin güvenilirliği hususunda tereddüt yaşar. Ancak burada zikredilen kavillerden mezhep imamlarına aidiyeti meşhur olan kaviller var ise bu kavillere itimat edilebileceğini aktarır.

⁸ Semerkandî, *en-Nevâzil*, 2/763-776.

⁹ Semerkandî, *en-Nevâzil*, 2/763-776.

¹⁰ Semerkandî, *en-Nevâzil*, 2/763.

¹¹ Kınalızâde bu üç eseri Nevâdir eserleri arasında zikreder. Orhan Ençakar *el-Mücerred*'in Nevâdir eseri olmasına itiraz eder. Ona göre *el-Mücerred* sadece Ebu Hanifenin kavillerine yer veren, içerisinde hem usûl hem nevâdir mesâilinin bulunduğu bir eserdir. Bk. Orhan Ençakar, *Hanefî Mezhebi Nevâdir Literatürü* (Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019), 98.

¹² Semerkandî, *en-Nevâzil*, 2/764.

Ebu Bekr Muhammed b. İbrâhîm b. Enûş el-Hasîrî el-Buhârî el-Hanefî'nin (ö. 500/1107) *el-Hâvî fi'l-fetâvâ (el-Hâvî li'l-fetâvâ)* isimli eseri bir fetâvâ kitabıdır. Eser furû fıkıh konularını içerir. Müellif bu eserin son bölümünde mesâil-ü şettâ (çeşitli meseleler) başlığı altında yedi farklı alt başlık açar.¹³ İkinci başlık olan Emrû'l-ihtiyât fî emri'l-fetvâ kısmında fetva usulü konularından müftü ve müsteftî ile alakalı âdâbü'l-fetva konuları hakkında bilgiler verir, tercih konusuna ise değinmez.¹⁴

Ebu Muhammed Sirâceddin Ali b. Osman el-Ûşî (ö. 575/1179), *el-Fetâva's-Sirâciyye* adlı eserinin sonlarında *kitâbü edebî'l-müftî ve't-tenbîh ala'l-cevâb* başlığı altında âdâbü'l-fetva ve şahıs merkezli tercih ilkelerine değinir. Müellif âdâbü'l-fetva hakkında fetva verme sorumluluğu, müftüde aranan nitelikler, fetva verirken müftünün gözetmesi gereken kurallar, diğer fakîh'in kavli ile fetva verme, müsteftî'nin mesele hakkında Şâfiî mezhebi kavlini sorması, müsteftî'nin iki farklı fakihin iki farklı kavlimden hangisini esas alacağı meselelerini ele alır.¹⁵ Müellif şahıs merkezli tercih konusunda mezhep imamlarından beşinin kavillerinin bir hiyerarşi doğrultusunda esas alınacağını belirtir. Buna göre ilk olarak Ebu Hanife'nin, sonra Sâhibeynin (Ebu Yusuf ve Şeybânî) sonra Ebu Yusuf'un sonra Şeybânî'nin sonra Züfer b. Hüzeyl ve Hasan b. Ziyâd'ın kavli esas alınır. Müellif bu hiyerarşide Sâhibeynin kavlini Ebu Hanife'den sonra zikreder. Ancak sonrasında bunu biraz daha açıklar. Ona göre müctehid olan müftü, Sâhibeyn ile Ebu Hanife ihtilaf ettiğinde muhayyerdir. Eğer müctehid değilse Ebu Hanife'nin kavlini esas alması daha evladır.¹⁶

2. Şahıs ve Mesâil Merkezli Tercih İlkelerinin Ayrıntılı Olarak İşlenmesi (VI/XII. Asır)

Hicri altıncı miladi on ikinci asırda fetavâ eserlerinde fetva usûlü muhtevası farklı başlıklar altında işlenmeye başlanır. İlk dönemde "bâbü'l-fetvâ" "Emrû'l-ihtiyât fî emri'l-fetvâ", "Edebü'l-müftî ve't-tenbîh ala'l-cevâb" gibi daha çok adâbü'l-müftî mutevasını temsil edecek başlıklar seçilirken şahıs ve mesâil merkezli tercih ilkelerinin bu literatüre dahil edilmesiyle başlıklarda değişiklik görülür. Bu dönemde daha çok "Resmü'l-müftî", "Men yehillü lehü'l-fetvâ ve men lâ yehillü (Fetva vermesi helal olan ve olmayan kimseler)" ve "Âdâbü'l-müftî ve keyfiyyetü'l-iftâ" gibi şahıs ve mesâil merkezli tercih ilkelerini temsil edecek başlıklar tercih edilir. Ayrıca bu dönemde muhtevanın daha küçüldüğü görülür. İlk dönemde altı yedi sayfa bu bölüme tahsis edilirken âdâbü'l-fetvâ

¹³ Bu başlıklar sırasıyla Beyânü itikâdi's-selefi's-sâlih, Emrû'l-ihtiyât fî emri'l-fetvâ, Şerefü'l-fıkıh ve müktebisühü, Menâkıbü Ebî Hanife, et-T'an-ü alâ men yetrükü mezhebehü, Menâkıbü Ebî Yusuf, Menâkıbü Muhammed b. Hasan, Husnü Muâmelâti'l-fukahâ'dır.

¹⁴ Hasîrî, *el-Hâvî fi'l-fetâvâ* (Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonu, 549), vr. 281b-283b.

¹⁵ Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, 599-606.

¹⁶ Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, 602.

konularının bu literatürden çıkarılmasıyla artık bir veya en fazla iki sayfada bu bölümün konularının işlendiği görülür.

Bu dönemde fetva usûlü muhtevasına yer veren diğerlerine nispeten daha fazla atıf alan dört eser olduğunu söyleyebiliriz. Bu eserler Sadrüşşehîd İbn Mâze'nin (ö. 536/1141) *Şerhu Edebi'l-kâdî*, Attâbî'nin (ö. 586/1190), *Fetâva (Câmi'u (Cevâmi'u)'l-fıkh)* Kâdîhan'ın (ö. 592/1196) *Fetâva Kâdîhân (el-Fetâva'l-Hâniyye)*, Gaznevî'nin (ö. 593/1197) *el-Hâvi'l-kudsî* isimli eserleridir.

Ebu Hafs es-Sadrüşşehîd İbn Mâze'nin *Şerhu Edebi'l-kâdî* isimli eseri, diğer üç eserin aksine bir fetâvâ eseri değildir. Bu eser edebü'l-kazâ literatürü içerisinde yer alır. Sadrüşşehîd, Hassâf'ın *Edebü'l-kâdî* eserinin şerhinde kâdî'nin ictihadına dair olan bölümde daha çok kâdî üzerinden şahıs merkezli tercih ilkeleri hakkında bilgi verir. Müellif ilk olarak mezhep imamlarının ittifak ettiği noktada kâdî'nin, o kavli terk edemeyeceği üzerinde durur. İkinci olarak eğer mezhep imamları ihtilaf etmişse hangi imamın kavlinin esas alınacağı noktasında bilgi verir. Bu konuda iki farklı kavil aktarır. Abdullah b. Mübarek'ten (ö. 181/797) naklettiği ilk kavle göre her durumda Ebu Hanife'nin kavli esas alınmalıdır. Müteahhir meşayihden naklettiği ikinci kavle göre Ebu Yusuf ve Şeybânî'den birisi Ebu Hanife ile aynı görüşte ise o kavil esas alınır. Eğer Ebu Yusuf ve Şeybânî aynı görüşte olup Ebu Hanife'ye muhalifse o zaman kâdî, kendi yetkinliğine göre hareket eder. Eğer ictihad ehlinde ise iki görüş arasında muhayyerdir. İctihada ehil değilse başka bir kâdî, müftü veya bağımsız fakîhden görüş alarak o görüş doğrultusunda hükmeder.¹⁷ Sadrüşşehîd'in şahıs merkezli tercih ilkeleri hakkında Ebu Hanife, Ebu Yusuf ve Şeybânî ayrımı yaparak kâdî için verdiği bu malumat sonrasında fetâvâ eserlerinde resmü'l-müftî bölümlerinde müftü için nakledilir.

Attâbî Ahmed b. Muhammed (ö. 586/1190), eserin mukaddimesinde şahıs merkezli tercih ilkeleri hakkında bilgi verir. Attâbî mezhep imamlarının kavlini bir hiyerarşi doğrultusunda zikretmez. Onun üzerinde durduğu esas nokta Ebu Hanife'nin kavline muhalefet edilmemesidir. Ona göre fetvada mutlak olarak Ebu Hanife'nin kavli esas alınır. Ancak umûmü'l-belvâ gibi istisnâî durumlarda Ebu Yusuf ve Şeybânî'nin kavli alınabilir. Attâbî ikinci olarak mezhep imamlarından bir kavil vârid olmadığında meşâyih ihtilafında esas alınacak kavil konusuna değinir. Ona göre meşâyih ihtilaf ettiğinde fıkıh bilgisi, hıfzı, zühdü ve takvası değerlendirilerek tercihte bulunulur. Attâbî meşâyih ihtilafı konusunda zikrettiği bu ilke ile mezhep imamları haricinde meşâyih ihtilafına dikkat çeken ilk isim olarak zikredilebilir.¹⁸

¹⁷ Sadrüşşehîd, *Şerhu Edebi'l-kâdî*, 1/190-192.

¹⁸ Attâbî, *Câmi'u'l-fıkh* (Atıf Efendi, 1138), vr. 1b.

Mâverâünnehir'de Fergana bölgesinde bulunan Özkent (Özcend) şehriden olan Kâdîhan (ö. 592/1196) *Fetâvâ Kâdîhân (el-Fetâva'l-Hâniyye)* isimli eserinin mukaddimesinde resmî'l-müftî başlığı altında bir fasıl açarak yaklaşık bir sayfa kadar fetva usulü hakkında bilgi verir. Kâdîhan bu bir sayfalık bölümde şahıs merkezli tercih ilkeleri konusunu ele alır. Tercih konusu dışında fetva usulünün diğer konularına değinmez. Kâdîhan direkt olarak birinci şahıstan (kendi ağzından) hüküm bildiren cümleler kurarak konuyu izah eder. Abdullah b. Mübarek dışında herhangi bir isme veya bir kitaba atıfta bulunmaz. Kâdîhan'ın fetva usulüne katkısı imamların görüşlerini tercih noktasında diğerlerinden daha fazla detaylandırmasında görülür. Ayrıca Kâdîhân öncesi fetva usulü hakkında bilgi verenler herhangi bir taksim yapmadan mezhep imamlarından gelen kavil üzerinden tercihi izah ederken Kâdîhân zâhiru'r-rivâye tabirini kullanarak zâhiru'r-rivâye mesâilinde tercih ve zâhiru'r-rivâye olmayan mesâilde tercih şeklinde iki kısımda tercih konusunu ele alır. Yine Kâdîhân mezhep imamlarından kavil nakledilmediğinde nasıl fetva verileceği konusuna değinerek müftünün müctehid veya mukallid olmasına göre iki farklı yol haritası resmeder.¹⁹

Cemâleddîn Ahmed b. Muhammed b. Mahmûd el-Gaznevî'nin (ö. 593/1197) *el-Hâvi'l-kudsî* isimli eseri üç farklı bölümde üç farklı ilim dalını konu edinir. İlk bölüm usûlî'd-dîn, ikinci bölüm usûlu fıkıh, üçüncü bölüm fıkıh konularını ihtiva eder. Bu eserin son kısmında şahıs merkezli tercih ilkeleri noktasında yaklaşık bir sayfa bilgi verilir. Diğer fetva usulü konularına değinmez.

Müellif şahıs merkezli tercih ilkeleri konusunda kendinden öncekilerden farklı olarak meşayih ihtilafına dair getirdiği çoğulculuk ilkesi dikkat çeker. Gaznevî'ye göre mezhep imamlarından bir kavil gelmediğinde meşayih ihtilaf etmişse çoğunluğun kavli esas alınır. Eğer çoğunluk bir görüşte birleşmemişse Ebu Cafer, Ebu Hafs, Ebü'l-Leys ve Tahâvî gibi mezhepte kendisine itimat edilen, bilinen, ileri gelen fakihlerin kavli esas alınır.²⁰

Attâbî ve Gaznevî'nin meşayih ihtilafına dair zikrettikleri bu ilkeler, İbn Kemal Paşa'nın tabakâtü'l-fukahâ tasnifinde zikrettiği ilkelerin öncüleri olarak okunabilir. Yine şahıs merkezli tercih ilkeleri özellikle mezhep imamlarının ihtilafına dair olan ilkelerin VI./XII. asırda Kâdîhân ve Gaznevî ile birlikte son halini aldığını söyleyebiliriz. İbn Âbidîn hatta modern dönem fetva usulü müellifleri Hanefi mezhep imamlarının ihtilafına dair Kâdîhân'ın verdiği bu hiyerarşiyi aktarır.

¹⁹ Kâdîhân, *Fetâvâ Kâdîhân (el-Fetâva'l-Hâniyye)*, 1/3.

²⁰ Cemâleddîn Ahmed b. Muhammed b. Mahmûd Gaznevî, *el-Hâvi'l-Kudsî* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 660), vr. 217b-218a.

3. Eser Merkezli Hiyerarşinin Ortaya Çıkması ve Tashîh İfadelerinin Resmü'l-müftî Literatüründe Yer Alması (VII/XIII.-IX-XV. Asırlar)

Miladi on dördüncü asırda kitaplardan tahkiye ederek fetva verirken bir hiyerarşi doğrultusunda verilmesi gerektiği belirtilir. Tespitimize göre eser merkezli tercih ilkelerini ilk defa hicri VIII. miladi XIV. yüzyılda Dimaşk'da yaşamış olan Tarsûsî (ö. 758/1357) zikreder.²¹ Tarsûsî ilk olarak metin kitaplarına sonra şerh en son fetâvâ kitaplarına itibar edileceğini ifade eder. Tarsûsî sonrası Molla Gürânî (ö. 893/1488), İbn Nüceym (ö. 970/1563), Şühâvî (ö. 984/1576), Timurtâşî (ö. 1006/1598), Şeyhîzâde (ö. 1078/1667), Remlî (ö. 1081/1671), Aynî (ö. 1142/1730), İbn Âbidîn (ö. 1252/1836), Leknevî (ö. 1304/1886) ve Mercânî (ö. 1306/1889) gibi Hanefi fakihler bu hiyerarşiyi zikreder.²²

On beşinci asırda ise Yûsuf b. Ömer Kâdûrî (ö. 832/1429) *Câmi'u'l-muzmerât ve'l-müşkilât* isimli eserinde tashîh ifadelerine yer verir. Yûsuf b. Ömer Kâdûrî (ö. 832/1429) eserin mukaddimesinde altı fasıl açar. Bu fasıllar fetva verme için kullanılan ifadeler, fıkıhın fazileti ve fakihler, ehli sünnet ve'l-cemaat, fetva vermesi helal olan kişiler, edebü'l-müftî ve'l-müsteftî, şerî konularda müctehidin başkasını taklit etmesinin cevazı şeklindedir. Bu başlıklardan fetva verme için kullanılan ifadeler, fetva vermesi helal olan kişiler, edebü'l-müftî ve'l-müsteftî fasıllarında fetva usulünün konuları hakkında bilgi verir. Müellif ekseriyeti *Fetâva's-sirâciyye'den* olmak üzere *et-Tehzîb* ve *Mültekat* eserlerinden alıntı yaparak âdâbü'l-fetva hakkında bilgi verir. Tercih konusuna

²¹ Ebu İshâk Necmüddîn İbrâhîm b. Alî b. Ahmed Tarsûsî, *Enfa'u'l-vesâ'il ilâ tahrîri'l-mesâ'il (el-Fetâva't-Tarsûsiyye)* (Kahire: Matbaatü'ş-şark, 1926), 88.

²² Şihâbeddîn (Şemseddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed el-Ömerî el-Gazzî Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr şerhu Tenvîri'l-ebâr* (Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 1003), vr. 411; Muhammed Bedreddin el-Hanefî Şühâvî, *et-Tirâzü'l-müzheb fî tercihi's-sahîh mine'l-mezheb* (Kuveyt: Dârü'z-Ziya, 2013), s. 71-76; Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Misrî İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik şerhu Kenzi'd-dekâik*, thk. Zekerîyya Umeyrât (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 6/479; Damad Abdurrahman Gelibolulu Şeyhîzâde, *Mecma'u'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur* (Beyrut: Darü'l-İhyâ'it-Türâsi'l-Arabî, ts.) (Erişim 10 Ağustos 2021), 2/161; Remlî, *el-Fetâva'l-Hayriyye*, 2/33; Mehmed Fikhî Aynî, *Risâle fî Edebi'l-müftî* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2018), 87-88; Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dimaşkî İbn Âbidîn, *Şerhu Ukûdi resmî'l-müftî* (İstanbul: Klasik, 2016), 211; Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dimaşkî İbn Âbidîn, *el-'Ukûdü'd-dürriyye fî tenkîhi'l-Fetâva'l-Hâmidîyye* (Beyrut: Darü'l-Ma'rife, 1236), 1/306; 2/115, 127; Leknevî, *en-Nâfi'u'l-Kebîr*, 25-26; Leknevî, *'Umdetü'r-riâye*, 1/45; Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Leknevî, *et-Ta'likâtü's-seniyye 'ale'l-Fevâ'idü'l-behiyye* (Beyrut: Darü'l-Ma'rife, ts.) (Erişim 10 Ağustos 2021), 106-107; Mercânî, *Nâzüretü'l-hak*, 166. Molla Gürânî Şemseddin Ahmed b. İsmâil, *er-Risâle fî reddi Risâleti Molla Hüsrev*, "Molla Hüsrev'in er-Risâle fi'l-velâ'sı, Molla Gürânî'nin Reddiyesi ve Molla Hüsrev'in Cevabı; Tahkikli Neşir" thk. Hasan Özer, *İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı. 24, (2010), 98.

değınmez. Fetvaya esas olan kavli belirlemek için kullanılan ifade biçimleri ilk olarak bu eserde karşımıza çıkar. Sonraki fukaha bu ifadeleri izah ederken *Câmi'ü'l-muzmerât*'a atıfta bulunur.²³

Bu dönemde Yusuf b. Ahmed es-Sicistânî'nin (ö. 638/1240), *Münyetü'l-Müftî* ve Âlim b. Alâ'nın (ö. 786/1384) *el-Fetâva't-Tatarhâniyye* isimli eserlerinden de bahsedebiliriz. Bu iki eser daha çok önceki eserlerden alıntı yapılarak âdâbü'l-fetva, şahıs merkezli ve mesâil merkezli tercih ilkelerinin memzuc olarak aktardığı görülür. Hindistanlı Hanefî fakihlerinden Âlim b. Alâ (ö. 786/1384)²⁴ da *el-Fetâva't-Tatarhâniyye* isimli eserinin mukaddimesinde kitapta kullandığı kaynaklar hakkında bilgi verdikten sonra "ilim ve ona teşvik (bâb fı'l-ılmı ve'l-hassi aleyh)" adı altında bir başlık açar. Bu başlığı yedi farklı bölüme ayırır. Bu bölümlerin son ikisi müftü ve fetvâ usulü hakkındadır. Müellif herhangi bir konuda kendi görüşünü izhar etmez. Fetva usulü hakkında verdiği bilgilerin çoğunluğunu *Câmi'ü'l-muzmerât*'tan nakleder.²⁵ Yusuf b. Ahmed es-Sicistânî (ö. 638/1240) ise *Münyetü'l-Müftî* adlı eserinde harfi harfine *el-Fetâva's-sirâciyye* kitabını nakleder. Eserinde *el-Fetâva's-sirâciyye* kitabındaki alıntılara ilaveten herhangi bir bilgi vermez.²⁶ Bu eseri burada modern dönem fetva usulü araştırmacıları tarafından çokça kaynak olarak gösterilmesi sebebiyle zikrediyoruz.

4. Sahîh ve Râcih Kavil Vurgusu, Tabakâtü'l-mesâil ile Tabakâtü'l-fukahânın Tasnif Edilmesi ve Hadis Tartışmalarının Bu Literatüre Dahil Olması (IX/XV.-X/XVI. Asırlar)

Miladi on beşinci asırla on altıncı asırdaki Mısır, Hindistan ve Osmanlı coğrafyalarında telif edilen dört eser dört farklı konuyu bu literatüre taşır. İlk olarak Kâsım b. Kutluboğa'dan (ö. 879/1474) bahsedebiliriz. Kâsım b. Kutluboğa *et-Tashîh ve't-tercih* isimli eserinin mukaddimesinde müftü ve müsteftîyle alakalı daha önce zikredilenlere değınmez. Onun üzerinde durduğu esas konu, tercih yapılmaksızın rastgele herhangi bir kaville fetva verilemeyeceği, mutlak suretle râcih kavili esas almanın gerekliliğidir. Bazı kâdîların mercûh kaville hükmettiklerinden bahseden müellif daha önce gündeme getirilmeyen râcih ve mercûh kavil konusuna dikkat çeker. Rastgele tercih konusunda Maliki mezhebine mensup olan Burhaneddin İbn Ferhûn Yamerî (ö. 799/1397), Ebü'l-Velîd el-Bâcî (ö. 474/1081) ve Şehâbeddîn el-

²³ Kâdûrî, *Câmi'ü'l-muzmerât ve'l-müşkilât* (Nuruosmaniye Koleksiyonu, 1620), vr. 1b-3a.

²⁴ Modern dönem araştırmacıları Âlim b. Alâ'nın vefat tarihi olarak 786/1384 yılını verirler. Ancak eserinin çoğu yerinde 832/1429 yılında vefat eden Yûsuf b. Ömer Kâdûrî'nin *Câmi'ü'l-muzmerât* isimli eserinden alıntı yapması sebebiyle bu tarih de problemlili gözükmektedir. Yapılan bu alıntıyı göz önüne alarak *Câmi'ü'l-muzmerât*'dan sonra bu eseri zikrettim.

²⁵ Âlim b. Alâ, *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*, 1/190-195.

²⁶ Yusuf b. Ahmed Sicistânî, *Münyetü'l-müftî* (Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih), vr. 285a-287b.

Karâfî'nin (ö. 684/1285), Şâfiî mezhebine mensup olan İbn Salah (ö. 643/1245) ve Takıyyüddîn es-Sübkî'nin (ö. 756/1355) uyarılarını zikreder.²⁷ Yine özellikle mukallid müftülere yönelik uyarıları dikkat çekicidir. Edebü'l-kâdî bölümlerinde işlenen mukallid kâdî'nin mezhebi aşamayacağına, mezhep kavillerinden râcih kavli esas alması gerektiğine dair fûrû' fıkıh eserlerinden yaptığı alıntılarla mukallid müftülerin mezhebin hilafına fetva veremeyeceğine, bağlı olduğu imamın mezhebine göre bir şeyin haram veya helal olduğuna dair fetva verdikten sonra müftünün başka birini taklit edemeyeceğini belirtir. Mezhep imamlarının kavlini tercih konusunda Kâdîhân'ın ibarelerini olduğu gibi aktararak onu tasdik eder. Telfik konusunda ise sadece caiz olmadığını belirtmekle yetinir.²⁸

İkinci olarak Kâdî Cüken el-Gucerâtî el-Hindî'ye (ö. 920/1514) dikkat çekebiliriz. Kâdî Cüken *Hizânetü'r-rivâyât* isimli eserin baş tarafında "Kitâbü'l-ilm" başlığı altında dört fasla yer verir. Bunlar sırasıyla "Fazlü'l-ilm ve âdâbühü ve sünenühü", "İlmü'l-mahmûd ve'l-mezmûm", "Âdâbü'müftî ve beyânü ehemmi mevâridihî ve mâ lâ büdde minhü" ve "Keyfiyyetü'l-iftâ"dir. Müellif üçüncü ve dördüncü fasıllarda Mâverâünnehir bölgesindeki telif edilen 28 eserden alıntı yaparak fetva usulü konuları hakkında bilgi verir. Mısır coğrafyasında yaşayan İbn Hümâm, Kasım b. Kutluboğa gibi Hanefi fakihlerden alıntı yapmaz. Eser, yekûn olarak kendinden önce fetva usulü hakkında bilgi veren diğer eserlerden çok daha fazladır. Kıssa hikaye ederek müftü ve müstefî hakkında bilgi verir. Daha önce fetva usulü bağlamında temas edilmemiş olan mezhep kavliyle hadis tearuzu ve diğer mezhep kavlinin esas alınması konularına değinir.²⁹ Dikkat çeken diğer bir nokta fetva usulü hakkında birçok malumata yer veren bu esere sonraki dönemlerde atıf yapılmamasıdır.

Üçüncü ve dördüncü olarak İbn Kemal Paşa (ö. 940/1534) ile Kınalızâde Ali Efendi'nin (ö. 979/1572) bu literatüre katkısından bahsedebiliriz. İbn Kemal Paşa'nın (ö. 940/1534) *Risâle fî duhuli veledî'l-bint fî'l-mevkûf alâ evlâdî'l-evlâd* isimli risalesi kendisinden önceki fetva usulü malumatı veren eserler gibi âdâbü'l-fetva veya tercih kriterlerine değinmez. Mezhep içerisinde farklı bir boşluğu doldurmayı amaçlar. Öncesinde fukaha, mezhep imamlarından gelen birikim üzerine yoğunlaşırdı. Ancak zamanla meşayihin ortaya çıkması ve onların mezhebe verdikleri katkıların değerlendirilmesi noktasında yeni kriterler ortaya koyma ihtiyacı hasıl oldu. Bu ihtiyacı göz önüne alan İbn Kemal Paşa risalesinde kendinden önceki genellemelerin yerine sistematik bir şekilde

²⁷ İbn Kutluboğa, *et-Tashîh ve't-tercîh alâ Muhtasari'l-Kudûrî*, 121-134.

²⁸ İbn Kutluboğa, *et-Tashîh ve't-tercîh alâ Muhtasari'l-Kudûrî*, 121-134.

²⁹ Kâdî Cüken, *Hizânetü'r-rivâyât* (Nuruosmaniye Koleksiyonu, 1520), vr. 7a-13b.

fukahayı yedi tabakaya ayırarak bu tabakadaki öncelik sırasına göre fukahanın kavillerini tercih etmenin gerekliliğini savunur.³⁰

Kınalızâde Ali Efendi (ö. 979/1572) de *Risâle fî Tabakâtî'l-mesâil* isimli risalesinde Hanefi mezhebinde mesâili ilk olarak zâhiri'r-rivâyeye, nevâdir ve nevâzil şeklinde tasnif ederek mesâil hakkında bilgi verir. Kınalızâdenin yaptığı mesâil tasnifi mezhepte kabul görerek fetva usulü eserlerinde yer alır. Fetva usulü eserlerindeki mesail tasnifinin sahibi olması gerekçesiyle Kınalızâde'nin bu risalesi fetva usulü eserleri arasında sayılabilir.³¹

5. Müstakil Risaleler Dönemi (X/XVI.-XII/XVIII. Asırlar)

Miladi on altıncı ve on sekizinci asırlar arasında fetva usulü muhtevasının temel konularından bir çoğunu ihtiva eden müstakil risaleler yazılmaya başlanır. Bu risaleler Bedreddin eş-Şühâvî'nin (ö. 984/1576) *et-Tırâzü'l-müzheb fî tercihi's-sahîh mine'l-mezheb*, Destinâî'nin *Âdâbü'l-Müftîn*, Pîrîzâde İbrahim'in (ö. 1099/1688) *Risâle fî mezhebi'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe* ve Mehmed Fıkhî el-Aynî'nin (ö. 1142/1730), *Risâle fî edebi'l-müftî* isimli eserleridir.

Bedreddin eş-Şühâvî'nin (ö. 984/1576) eserine verilen *et-Tırâzü'l-müzheb fî tercihi's-sahîh mine'l-mezheb* ismini Türkçeye “sahih kavlin tercih edilmesinde mezhepte edinilen metodoloji/usul” diye çevirebiliriz. Müellif risâlenin mukaddimesinde zâhiru'r-rivâyede yer almayan, müteahhir ulemanın ihtilaf ettiği meselelerde hükmün ne olacağı konusunu Hanefi talebelere izah etmek için bu kitabı telif ettiğini belirtir.³²

Ekseriyetle Sirâceddin el-Ûşî, Kâdîhân, Kasım b. Kutluboğa ve İbn Kemal Paşa'nın eserlerini kaynak olarak kullanır. Kaynakları aktardıktan sonra “ben derim ki” ifadesiyle konuyla alakalı kendi izahını yapar. Zâhiru'r-rivâyeye eserleri hakkında bilgi vererek zâhiru'r-rivâyeye mesâiline dikkat çeker. Mesâil merkezli tercih, şahıs merkezli tercih, fukaha tabakaları, eser merkezli tercih, tasrihi sarîh-tasrihi iltizâmî ve fetvaya esas olan kavli belirlemek için kullanılan ifadeler konularını hakkında bilgi verir. Fetva usulünün çoğu konusunu içermesi sebebiyle bu risale Hanefi mezhebinin ilk fetva usulü eseri olarak takdim edilebilir.

Pîrîzâde İbrahim'in (ö. 1099/1688) *Risâle fî mezhebi'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe* isimli risalesi Şühâvî sonrası fetva usulü konularını genel anlamda içeren ikinci eserdir. Mesâil merkezli, şahıs merkezli ve eser merkezli tercih kriterlerine yer

³⁰ İbn Kemal Paşa, “*Risâle fî Duhûli veledi'l-bint fi'l-mevkûfi ale'l-evlâd*”, 3/118-126.

³¹ Orhan Ençakar, “*Kınalızâde Ali Efendi'nin (ö. 979/1572) Tabakâtü'l-mesâil Adlı Risalesinin Tahkik ve Tahlil*”, İslam Araştırmaları Dergisi 47 (2022), 97-143.

³² Şühâvî, *et-Tırâzü'l-müzheb fî tercihi's-sahîh mine'l-mezheb*.

verir. Meselelerde Ebu Hanife'nin kavlinin esas alınması üzerinde uzunca durur. Fakîh, mütefakkih, mütekaddim, selef, halef, müteahhir, sahih ve esah kavramlarını açıklar. Mezhep imamlarından menkul kavilin tahrîcle elde edilen hükme tearuzu konusunu işler. Yine risalede yer verdiği meselelerden şâz kaville fetva verme, sahih olan iki kavilin ikisiyle birden fetva verme, kâdî'nin hükmünün ardından müftü'nün fetvası meseleleri dikkat çekicidir.³³

Mehmed Fikhî el-Aynî'nin (ö. 1142/1730), *Risâle fî edebî'l-müftî* isimli eseri fetva usulünde müstakil olarak telif edilmiş üçüncü eserdir. Aynî, kendinden önce fetva usûlünde müstakil risale telif eden Şühâvî ve Pîrîzâde'nin eserlerini görmemiş, onlara atıfta bulunmamıştır. Nitekim kendisi risalenin mukaddimesinde Hanefi mezhebinde fetva usûluyle alakalı müstakil eser telif edilmediğinden yakınlıkla şöyle der:

*Hanefi imamlar, telif ettikleri eserlerin muhtelif konularında edebü'l-müftî ile alakalı konulara değinirler. Ancak Hanefi fakihlerden herhangi birisinin konuyla alakalı müstakil bir risale kaleme aldığını görmedim. Bu sebeple muteber fıkıh eserlerinden topladığım bilgilerle edebü'l-müftî konularını bu risalede bir araya getirdim.*³⁴

Aynî, altmış kadar furu' fıkıh ve fetâvâ eserlerinin kadâ bahsi başta olmak üzere müteferrik konularından alıntı yaparak bu risaleyi telif eder.³⁵ Eserin isminden anlaşılacağı gibi daha çok müftülerin istifade etmesi için risaleyi telif eder. Bu durum risalenin muhtevasına yansır. Bu sebeple müftü kâdî ayrımı, müftülerin hakları, müftülerin tavırları, müftülerin azledilmesi ve fetvanın birtakım incelikleri gibi daha çok resmi görev alan müftüleri ilgilendiren konular risalede çokça yer alır. Yine “müftünün bilmesine rağmen maslahat gereği fetva vermemesi gereken meseleler”, “İmam Züfer'in kavliyle fetva verilen meseleler” vb. başlıklar altında özel meseleleri tadad ederek ilgili meseleler hakkında müftüleri bilgilendirir.

³³ Hasan Özer, “Pîrîzâde İbrahim ve ‘Mezhebi'l-İmâmî'l-Azam’ İsimli Risalesinin Tahkik ve Tercümesi”, İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi 19 (2012), 327-341.

³⁴ Aynî, *Risâle fî Edebî'l-müftî*, 47.

³⁵ En çok atıf yaptığı eserler Ahmed b. Muhammed el-Hanefî'nin (ö. 522/1128) *Hizânetü'l-fetâvâ*, Tâhir b. Ahmed'nin (ö. 542/1147) *Hulâsatü'l-fetâvâ*, Kirmânî'nin (ö. 543/1148) *Cevâhiru'l-fetâvâ*, Kâdîhân'nın (ö. 592/1196) *el-Fetâva'l-Hâniye*, Cemâleddîn el-Gaznevî'nin (ö. 593/1197) *el-Hâvi'l-Kudsî*, Zâhidî'nin (ö. 658/1260) *Kunyetü'l-Münye li-tetmîmi'l-Gunye*, Yusuf Sicistânî'nin (ö. 638/1240) *Münyetü'l-müftî*, Âlim b. Alâ'nın (ö. 786/1384) *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*, Kerderî'nin (ö. 827/1424) *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, Kuhustânî'nin (ö. 941, 962 veya 969) *Câmiu'r-Rumûz (Şerhu'l-Nukâye)*, Zeyneddin İbn Nüceym'in (970/1563) *Bahru'r-râik*, Timurtâşî'nin (ö. 1006/1598) *Minehu'l-gaffâr şerhu Tenvîri'l-ebşâr*, Haskefî'nin (ö. 1088/1677) *ed-Dürü'l-muhtâr* isimli eserlerdir.

Destinâî *Âdâbü'l-Müftîn* isimli risalesinin başında bir buçuk sayfa kadar fetva ve iftâ kelimelerinin etimolojik (köken bilim) ve semantik (anlam bilim) tahlilini yaptıktan sonra daha çok Mâverâünnehir bölgesinde telif edilen eserlere atıfta bulunarak âdâbü'l-fetva kaidelerini nakleder. Müellif şahıs, mesail ve eser merkezli tercih ilkelerine değinmez. Kâsım b. Kutluboğ'a'nın râcih mercûh vurgusu ve İbn Kemal Paşa'nın fukaha tabakalarını da zikretmez.³⁶

6. Hadis, Örf, Maslahat, Fesâdü'z-zamân, Zaruret ve Karâinü'l-ahvâl sebebiyle mezhep kavlinin Değıştirilebileceğine Dair İfadelerin Fetva Usûlü Muhtevası İçerisinde Yer Alması (XII/XVIII-XIII/XIX. Asırlar)

Miladi on sekizinci ve on dokuzuncu asırlarda İbn Âbidîn (ö. 1252/1836) müstakil bir risale yazarak fetva usûlü konularını ele alırken Dihlevî (ö. 1176/1762), Mercânî (ö. 1302/1889) ve Leknevî (ö. 1304/1886) diğerkonularla ilgili eserlerinde uzunca bölümler halinde fetvâ usûlü konularını tartışır. Bu iki asırda mezhep kavlinin değıştirilip değıştirilemeyeceğı, değıştirilirse hangi şartlarda değıştirilebileceğı konuları bu muhteva içerisinde yoğunluklu olarak tartışılan konular arasında yer alır.

Dihlevî (ö. 1176/1762), ictihad ve taklid konusunu ele aldığı *İkdü'l-cîd fi ahkamî'l-ictihâd ve't-taklîd* isimli eserinin son taraflarında fetva usulü konularını ele alır. Özellikle XVIII. asırda yoğun bir şekilde tartışma konusu edilen meseleler üzerinde durur. Örneğın müctehid müftü, müctehid olmayan müftü, fukaha tabakaları, mesâil tabakaları, dört mezhepten birisine tabi olmanın gerekliliğı, mezhep kavlinin hadise muhalif olması, muayyen bir mezhebi tercih etme zorunluluğı, âmmî kişinin bir müctehidin fetvasından sonra başka bir müctehidin fetvasıyla amel etmesi, bir mezhepten diğerkonularla ilgili eserlerinde uzunca bölümler halinde fetvâ usûlü konularını tartışır. Bu iki asırda mezhep kavlinin değıştirilip değıştirilemeyeceğı, değıştirilirse hangi şartlarda değıştirilebileceğı konuları bu muhteva içerisinde yoğunluklu olarak tartışılan konular arasında yer alır.

Tabakâtü'l-mesâil ve tabakâtü'l-fukaha konusunda mevcut taksimleri kabul etmeyip kendisi farklı bir taksime giderek müctehid fakihleri üç tabakada, mesâil dört tabakada değerlendirir. Meseleleri mutlak işlemek yerine müftünün müctehid olup olmamasına göre ele alır. Örneğın hadis ve mezhep kavlinin tearuz meselesini incelerken kendi taksimine göre mütebahhir müctehid olan müftüyü muhatap alarak konuyu işler.³⁷

Yaşadığı çağdaki diğerkonularla ilgili eserlerinde uzunca bölümler halinde fetvâ usûlü konularını tartışır. Bu iki asırda mezhep kavlinin değıştirilip değıştirilemeyeceğı, değıştirilirse hangi şartlarda değıştirilebileceğı konuları bu muhteva içerisinde yoğunluklu olarak tartışılan konular arasında yer alır.

³⁶ Şenol Saylan, "Muhammed Ed-Destinâî'nin Âdâbü'l-Müftîn Adlı Risâlesi: İnceleme Ve Tahkîk", *Trabzon İlahiyat Dergisi* 6/1 (2019), 549-574.

³⁷ Ebu Abdilazîz Kutbüddîn Ahmed b. Abdirrahîm b. Vecîhiddîn ed-Dihlevî el-Fârûkî Şah Velîyyullah, *İkdü'l-cîd fi ahkamî'l-ictihâd ve't-taklîd* (Kuveyt: Dârü'z-Zîya, 2014), 155-224.

Âbidîn'in (ö. 1252/1836), bu düşüncelere karşı mezhep içerisinde kalmanın gerekliliği ve mezhep içerisinde kalarak nasıl fikhî üretimin yapılacağını, mezhep dairesinden hangi şartlarda çıkılabileceğini gösterme gayreti içerisinde eserini telif ettiğini söyleyebiliriz. Bu sebeple İbn Âbidîn eserinde âdâbü'l-fetva konularıyla ilgilenmez. Onun hedefi mezhep içerisinde tercih konusunu, râcih kavlin değerini, zayıf kavlin mezhepteki yerini, Ebu Hanife'nin kavlinin mezhepteki önemini, meşâyihin kavlinin mezhepteki konumunu ve tashih edilen kaville alakalı durumları enine boyuna işlemektir. İbn Âbidîn, kendisinden önce fetva usulüyle alakalı müstakil olarak telif edilen üç risaleye atıfta bulunmaz.

Uzun yıllar boyunca Hanefi mezhebi fetva usulünde *Şerhu ukûdü resmî'l-müftî'nin* tek eser olarak anılması, kendinden önceki fetva usulüyle alakalı üç risalenin meşhur olmaması ve İbn Âbidîn'in eksik konu bırakmayıp konuları sistematik bir şekilde derleyerek ve sadece nakille yetinmeyip, konuları yorumlayıp kendi görüşünü izah ederek fetva usulünü bir teori olarak sunma başarısından kaynaklandığı söylenebilir.³⁸

İbn Âbidîn sonrası Mercânî (ö. 1302/1889) şafak³⁹ kaybolmadan güneşin doğduğu bölgelerde yatsı namazı kılınmasının farz olduğunu ortaya koymak için telif ettiği *Nâzûretü'l-hah fi farziyyeti'l-işâ'* ve *in lem yegibi's-şafak* isimli eserinde fetva usulü konularını ele alır.⁴⁰

Özellikle mezhep kavline muhalif olsa bile hadisle amel etmenin gerekliliğine,⁴¹ dört mezhebe muhalif olan kaville amel edilebileceğine, mukallidin ruhsatlardan istifade etmek için bile olsa diğer mezhep kavliyle amel edebileceğine, bir fakihin fetvasına ittiba etmenin vacip olmadığına dair olan iddiaları dikkat çeker. Tabakâtü'l-fukaha konusunda üçlü taksim yaparak İbn Kemal Paşa'nın taksimini eleştirir. Eser merkezli tercih ve mesâil merkezli tercih konularını bir arada mütalaa ederek her ikisine şamil olacak şekilde fetvaya esas olan kavlin sırasıyla Zâhiru'r-rivâye eserleri, Muhtasarlar (Tahâvî,

³⁸ Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseyînî ed-Dımaşkî İbn Âbidîn, *Şerhu Ukûdi resmî'l-müftî*, thk. Şenol Saylan (Ankara, 2021).

³⁹ Güneş battıktan sonra batı ufkunda görülen ve kaybolması akşam namazı vaktinin bitip yatsı namazı vaktinin girmesinin ölçüsü sayılan kızılık ya da bu kızılıktan sonra ortaya çıkan beyazlığa şafak denilir.

⁴⁰ Mercânî, *Nâzûretü'l-hak*, 106-188.

⁴¹ Mercânî, bu bağlamda mezhep imamlarının hadislerin kendi kavillerinden daha üstün olduğuna ve delilleri bilmeden kendi kavilleri ile fetva vermekten insanları sakındırmalarına dair sözlerine işaret eder. Hadise muhalif olarak fetva veren fakihler hakkında hüsnü zan edilerek hadisin kendisine ulaşmadığının düşünülebileceğini belirtir. İsam b. Yusuf gibi mezhep kavlini terk ederek hadisle amel eden fukahayı örnek gösterir. "Mukallidin delili müctehidin kavlidir" sözünü yorumlar. Bk. Mercânî, *Nâzûretü'l-hah fi farziyyeti'l-işâ'* ve *in lem yegibi's-şafak*, s. 106-134.

Kerhî, Hâkimü'ş-şehîd ve Kudûrî'nin muhtasarları), Nevâdirlerden sahih olan kaviller ve Fetâvâ/Vâkıât eserlerinden esahh olan kaviller şeklinde ifade eder.

Leknevî (ö. 1304/1886) de Şeybânî'nin *el-Câmi'u's-sagîr*'i üzerine kaleme aldığı *en-Nâfi'u'l-kebîr limen yutâlî'u'l-Câmi'a's-sagîr* ve Sadrüşşerîa'nın *Şerhu'l-Vikâye*'si üzerine telif ettiği *'Umdetü'r-ri'âye fî halli Şerhi'l-Vikâye* eserlerinin mukaddimelerinde fetva usulü konularını işler. Leknevî'nin Dihlevî, İbn Âbidîn ve Mercânî'nin kavillerini aktarıp mukayese yaptıktan sonra kendi yorumunu ibraz etmesi, konu hakkındaki düşünceleri bir arada görme açısından önem arz eder.

Leknevî; İbn Kemal Paşa, Kefevî (ö. 990/1582), Dihlevî ve Mercânî'nin fukaha tabakaları hakkında bilgi verdikten sonra kendi tabakâtü'l-fukaha hiyerarşisini sıralar. Yine Kefevî ve İbn Âbidîne atıfta bulunarak meşhur üçlü tabakâtü'l-mesâili ile Dihlevî'nin dördümlü taksimini zikrettikten sonra mesâili beş kategoride ele alır. Leknevî'nin mezhepteki hadise muhalif olan hükümlerin mezhep imamlarına ait olmadığına, onların meşayih tahrirleri olduğuna dair yorumu dikkat çeker. Muhtasar ve müellifleri meçhul gerekçesiyle muteber olmayan kaynakları sıraladığı listede Hanefi mezhebindeki birçok önemli kaynak bulunur. Leknevî yukarıdaki konulara ek olarak *'Umdetü'r-ri'âye*'de âdâbü'l-fetva ve Hanefi mezhebindeki bazı istilâhlar hakkında bilgi verir.

SONUÇ

Resmü'l-müftî literatürünün muhtevası âdâbü'l-fetva ve usûl/metodoloji olmak üzere iki kısımda mütalaa edilir. Usulün birinci ve en önemli konusu mezhep birikimini değerlendirmeye tabi tutarak bu birikim içerisinde tercihte bulunmaktır. Tercihin mesele ve şahıs merkezli olmak üzere iki temel konusu vardır. Bu iki temel tercih konusu dışında mercûh ve zayıf kavli tercih, diğer mezhep kavillerini tercih, tashîh lafızları, ihtilâfü'l-kavleyn ve ihtilâfü'r-rivâyeteyn gibi tâli konular bu literatürde ele alınır. Fetva usulünün metodoloji bağlamında ikinci konusu mezhep kavlinin hadis, maslahat, örf, zaruret, fesâdü'z-zamân ve karâinü'l-ahvâla muhalif olması, üçüncü konusu ise taklîd ile fetvadır.

Mâverâünnehir'de Ebü'l-Leys es-Semerkindî (ö. 373/983) ile başlayıp Yûsuf b. Ömer Kâdûrî (ö. 832/1429) ile son bulan beş asırlık dönemde âdâbü'l-fetva, şahıs merkezli tercih ve tashîh lafızları hakkında bilgi verilir. Şahıs merkezli tercih konusunda verdiği ayrıntılı bilgilerle Kâdîhân öne çıkarken tashîh lafızlarını ilk olarak bir arada Yûsuf b. Ömer Kâdûrî zikreder. Kâdûrî sonrası fetva usulü konuları Mısır ve Anadolu coğrafyasında ele alınmaya başlar. Bu süreçte fetva usulü konularının muhtevasının genişlediği ve bu günkü

anlamdaki içeriğinin oluşmasına başlandığı görülür. İlk olarak Kâsım b. Kutluboğa (ö. 879/1474) literatürde râcih-mercûh kavile dikkat çeker. Sonrasında İbn Kemal Paşa'nın (ö. 940/1534) tabakâtü'l-fukahâsı ile Kınalızâde Ali Efendi'nin (ö. 979/1572) tabakâtü'l-mesâil tasnifleri literatürdeki yerini alır. Bedreddin eş-Şühâvî'nin (ö. 984/1576) kendinden önceki birikimi et-*Tırâzü'l-müzheb fî tercîhi's-sahîh mine'l-mezheb* isimli risalesinde toplamasıyla ilk Hanefî mezhebi resmü'l-müftî eseri ortaya çıkar. Diğer mezhep kavlini tercih ve mezhep kavlinin hadise muhalefet konularını bu literatürde ilk olarak Hindistanlı Kâdî Cüken (ö. 920/1514) ele alır. Kâdî Cüken sonrası Dihlevî (ö. 1176/1762), Leknevî (ö. 1304/1886), ve Mercânî'nin (ö. 1302/1889) bu literatürde bu konulara ağırlık verdikleri görülür.

KAYNAKÇA

- Âlim b. Alâ, Ferîdüddin el-Enderpetî. *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*. Mektebetü Hanefiyye, 2010.
- Attâbî, Ebu Nasr (Ebü'l-Kâsım) Zeynüddin Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Buhârî. *Câmi'u'l-fikh*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Atif Efendi, 1138.
- Aynî, Mehmed Fikhî. *Risâle fî Edebi'l-müftî*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2018.
- Burhâneddîn el-Buhârî, Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Mergînânî. *el-Muhîtü'l-Burhânî*. thk. Abdülkerim Sâmî. Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2004.
- Ençakar, Orhan. *Hanefî Mezhebi Nevâdir Literatürü*. Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019.
- Ençakar, Orhan. "Kınalızâde Ali Efendi'nin (ö. 979/1572) Tabakâtü'l-mesâil Adlı Risalesinin Tahkik ve Tahlili". *İslam Araştırmaları Dergisi* 47 (2022), 97-143.
- Gaznevî, Cemâleddîn Ahmed b. Muhammed b. Mahmûd. *el-Hâvî'l-Kudsî*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 660.
- Hâdimî, Ebu Saîd Mehmed b. Mustafa. *Mecâmi'u'l-hakâ'ik ve'l-kavâ'id ve cevâmi'u'r-revâ'ik ve'l-fevâ'id fî usûli'l-fikh ve'l-kavâ'id'l-fikhiyye*. thk. Hâlid Azîzî. Dimaşk: Müessesetü'r-Risale, 2016.
- Hasîrî, Ebu Bekr Muhammed b. İbrâhîm b. Enûş el-Buhârî el-Hanefî. *el-Hâvî fî'l-fetâvâ*. Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonu, 549.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dimaşkî. *el-'Ukûdû'd-dürriyye fî tenkîhi'l-Fetâva'l-Hâmidîyye*. Beyrut: Darü'l-Ma'rife, 1236.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dimaşkî. *Şerhu Ukûdi resmi'l-müftî*. İstanbul: Klasik, 2016.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dimaşkî. *Şerhu Ukûdi resmi'l-müftî*. thk. Şenol Saylan. Ankara, 2021.
- İbn Kemal Paşa, Şemseddin Ahmed. "Risâle fî Duhûli veledi'l-bint fî'l-mevkûfi ale'l-evlâd". *Mecmû' resâili'l-allâme İbn Kemâl Paşa*. thk. Hamza el-Bekrî vd. İstanbul: Darü'l-Lübâb, 2018.

- İbn Kutluboğa, Ebü'l-Adl Zeynüddîn (Şerefüddîn) Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh es-Sûdûnî el-Cemâli el-Mısırî. *et-Tashîh ve't-tercîh alâ Muhtasari'l-Kudûrî*. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2014.
- İbn Nuceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî. *el-Bahrü'r-râ'ik şerhu Kenzî'd-dekâik. thk. Zekerıyya Umeyrât*. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâleddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî. *Fethu'l-kadîr*. Darü'l-fıkr, ts.
- Kâdî Cüken. *Hizânetü'r-rivâyât*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu, 1520.
- Kâdîhân, Ebü'l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr b. Mahmûd el-Özkendî el-Fergânî. *Fetâvâ Kâdîhân (el-Fetâva'l-Hâniyye)*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009.
- Kâdûrî, Yusuf b. Ömer. *Câmi'u'l-muzmerât ve'l-müşkilât*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu, 1620.
- Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed. *en-Nâfi'u'l-Kebîr Limen Yutâli'u'l-Câmi'a's-Sagîr*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1986.
- Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed. *et-Ta'likâtü's-seniyye 'ale'l-Fevâ'idü'l-behiyye*. Beyrut: Darü'l-Ma'rife, ts. Erişim 10 Ağustos 2021
- Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed. *'Umdetü'r-riâye fî halli Şerhi'l-Vikâye*. nşr. Salâh Muhammed Ebü'l-Hâc. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009.
- Mercânî, Ebü'l-Hasen Şihâbüddîn Hârûn b. Bahâiddîn b. Sübhân el-Kazanî. *Nâzûretü'l-hak fî farziyyeti'l-îşâ ve in lem yeğibi'ş-şafak*. thk. Orhan b. İdris Ençakar, Abdülkadir b. Selçuk Yılmaz. İstanbul/Amman: Dârü'l-Hikme /Dârü'l-Feth, 2012.
- Özer, Hasan. "Pîrîzâde İbrahim ve 'Mezhebi'l-İmâmi'l-Azam' İsimli Risalesinin Tahkik ve Tercümesi". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 19 (2012), 327-341.
- Remlî, Hayreddîn b. Ahmed b. Alî el-Eyyûbî el-Uleymî el-Fârûkî. *el-Fetâva'l-Hayriyye*. Kahire: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, Bolak., 1882.
- Sadrüşşehîd, Ebu Hafs Hüsâmüddîn Ömer b. Abdilazîz b. Ömer b. Mâze el-Buhârî. *Şerhu Edebi'l-kâdî*. thk. Muhyî Hilâl es-Serhân. Bağdat: Vizâretü'l-Evkaf, 1977.
- Saylan, Şenol. "Muhammed Ed-Destinâî'nin Âdâbü'l-Müftîn Adlı Risâlesi: İnceleme ve Tahkîk". *Trabzon İlahiyat Dergisi* 6/1 (2019), 549-574.
- Semerkindî, İmâmü'l-Hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm Ebü'l-Leys. *en-Nevâzil*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2021.
- Sicistânî, Yusuf b. Ahmed. *Münyetü'l-müftî*. Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih.
- Şah Veliyyullah, Ebu Abdilazîz Kutbüddîn Ahmed b. Abdirrahîm b. Vecîhiddîn ed-Dihlevî el-Fârûkî. *İkdü'l-cîd fî ahkâmî'l-ictihâd ve't-taklîd*. Kuveyt: Dârü'z-Ziya, 2014.
- Şeyhîzâde, Damad Abdurrahman Gelibolulu. *Mecma'u'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur*. Beyrut: Daru İhyâit-Türâsî'l-Arabî, ts. Erişim 10 Ağustos 2021
- Şühâvî, Muhammed Bedreddin el-Hanefî. *et-Tirâzü'l-müzheb fî tercîhi's-sahîh mine'l-mezheb*. Kuveyt: Dârü'z-Ziya, 2013.
- Tarsûsî, Ebu İshâk Necmüddîn İbrâhîm b. Alî b. Ahmed. *Enfa'u'l-vesâ'il ilâ tahrîri'l-mesâ'il (el-*

Fetâva't-Tarsûsiyye). Kahire: Matbaatü'ş-şark, 1926.

Timurtâşî, Şihâbeddîn (Şemseddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed el-Ömerî el-Gazzî. *Minehu'l-gaffâr şerhu Tenvîri'l-ebâr*. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 1003.

Ûşî, Ebu Muhammed (Ebü'l-Hasen) Alî b. Osmân b. Muhammed b. Süleymân et-Teymî eş-Şehîdî el-Fergânî Sirâceddin. *el-Fetâva's-Sirâciyye*. thk. Muhammed Osman el-Bestevî. Lenasia: Darü'l-Ulûm Zekeriyâ, 2011.

Zâhidî, Ebü'r-Recâ Necmüddîn Muhtâr b. Mahmûd b. Muhammed el-Gazmînî. *Kunyetü'l-Münye li-tetmîmi'l-gunye*. Kalkûta, 1830.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı/ Contribution of Authors

Araştırma tek bir yazar tarafından yürütülmüştür.
The research was conducted by a single author.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person within the scope of the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale iThenticate yazılımıyla taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism was detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules stated in the “Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive” were followed
